

Райком КП/б/У не оцінив серйозності підбора кандидатів в районний і сільські Совети депутатів трудящихся. Підбір кандидатів був довірено одному лицю товарищу Пальнину, секретарю по кадрам, який в списки депутатів ввів лиць скомпрометировавших себя, но лично связанных с самим т. Пальниным. Так была введена кандидатом в районный Совет депутатов трудящихся Сидоренко, бывшая член партии, но членский билет уничтожила во время немецкой оккупации и Деревянко так же связан с т. Пальниным. Деревянко был выдвинут кандидатом в Шевченковский сельский Совет, но за расхищение колхозного хлеба органами МВД арестован. Баклицкая – Щорсовского сельсовета категорически отказалась быть кандидатом в депутаты сельского Совета [...].

ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 663. – Арк. 66

Джерела та література

1. Журавський В. та ін. Політична еліта України: Теорія та практика трансформації. – К., 1999.
2. Політична історія України ХХ століття: В 6 т. / Ред. Колегія І. Курас, С. Кульчицький, Л. Нагорна, І. Солдатенков. – К., 2003.
3. Ткаленко І.В. Документи по виборам в Советы народных депутатов Украинской ССР 1960-1980-х гг. как исторический источник: Автореф. дисс... канд. истор. наук. – К., 1990.
4. Варшавчик М.Я. Источниковедение истории КПСС: Учеб. для вузов по специальности истории КПСС: – М., 1989.
5. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 551.
6. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 557.
7. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 559.
8. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 562.
9. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 583.
10. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 585.
11. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 663.
12. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 596.
13. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 602.
14. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 600.
15. Положення про вибори до обласних, окружних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих Української РСР. – Одеса, 1947.

Summary

In the given article are examined sources for the holding of election to the Regional Council of Zaporozhian region in 1947. The author focuses attention on informational means of sources. The author comes to a conclusion that notwithstanding the fact that sources are somewhat limited they are representational enough.

Ф. Г. Турченко

ТАЄМНІ ДОКУМЕНТИ ЗАПОРІЗЬКОГО ОБКОМУ КП УКРАЇНИ ПРО ПОЛІТИЧНУ БОРТЬБУ В РЕГІОНІ НАПЕРЕДОДНІ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ 1991 Р.

Україна переживає період глибоких суспільних трансформацій, початок яким поклала горбачовська “перебудова”, розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності. Ці події вже відбулися у минуле, хоча переважна більшість їх учасників і свідків ще живі. Разом з тим, виросло нове покоління, яке про обставини краху Радянського Союзу і проголошення незалежності України знає лише з підручників.

У вітчизняній публіцистиці і політології про цей короткий період минулого України писалося багато, хоча, як правило, відверто упереджено. Тепер ці роки належать історії. Але історики все ще мовчать, чекаючи, коли природний плин часу створить необхідну часову дистанцію, а з нею й умови для більш об’єктивного, неупередженого аналізу подій. В результаті, роки, відзначені прагненням суспільства “дійти до правди”, ліквідувати “білі плями” історії, скоро можуть перетворитися у свого роду “білу пляму”.

У кожному регіоні України ці історичні процеси, які відбувалися напередодні незалежності, свою неповторну специфіку. Одним із унікальних історико-географічних регіонів України є Запорізька область.

У свідомості населення Запорізького регіону, особливо старшого покоління, передень незалежності і обставини її проголошення до сьогоднішнього дня викликають різні, часто протилежні оцінки. Значна частина населення перебуває в полоні ідеологічних міфів, які культивують політичні сили певної орієнтації. Науковці-історики і краєзнавці на підставі джерел цей період в історії Запоріжжя ще не вивчали, а оцінки місцевих політиків, журналістів і політологів відверто заполітизовані і суб’єктивні.

У цій ситуації буде доцільним звернутися до документів того доленосного часу, зокрема, писемних джерел, які для розуміння подій дають значно більше, ніж публіцистичні чи політологічні розвідки заангажованих авторів.

Здавалося б, на брак писемних джерел сучасні дослідники не повинні скаржитися. Події відбувалися відносно недавно, з їх приводу державними органами різних рівнів і сфер компетенції, а також недержавними структурами і різноманітними самодіяльними об'єднаннями було складено, опубліковано і поширено серед різних категорій громадян величезну кількість різноманітних документів. Про ці події писалося також у офіційній і неофіційній (самвидавській) пресі, у відозвах, резолюціях, листівках тощо. Можна було сподіватися, що значна частина цих документів вже давно "осіла" в архівах і бібліотеках і чекає дослідників. Але в дійсності, це не так. Зокрема, переступивши поріг Державного архіву Запорізької області (ДАЗО), дослідник може сподіватися лише на інформаційний потенціал документів Запорізького обкому КП України, які опинилися в ДАЗО після заборони діяльності Компартії України і націоналізації її майна, у тому числі і фондів обласних партійних архівів.

Парторгани області, виходячи з політичної лінії київських і московських зверхників, ретельно аналізували суспільно-політичну ситуацію в області і прагнули впливати на неї. Це і знайшло своє відображення в партійних документах, які відклалися в архівних фондах – постановах бюро обкому, довідках, пропозиціях та інструктивних листах ідеологічного відділу обкому, інформаціях обкому в ЦК КП України, інформаціях парткомів в обком, тощо.

Як відомо, КПРС до 1991 р. була єдиною політичною силою, яка монополює управління суспільством. Наведені документи свідчать, що, керуючись вказівками з Москви і Києва, та й із власної ініціативи, обком до останніх днів функціонування КП України робив усе від нього залежне для недопущення принципових змін у житті запоріжців, які вони чекали від "перебудови".

Ці документи є типовими зразками тодішнього канцелярського компартійного "новоязу", переповнені специфічною апаратною термінологією, політичними штампами і ярликами. Дослідник виявить в них прізвиська і посилання на факти, причому досить конфіденційні, але майже ніде не знайде, від кого і яким чином отримана відповідна інформація. Специфіка жанру вимагала від авторів цих документів не допускати й тіні сумніву у власній правоті і непогрішимості партійної політичної лінії.

Показовим є й режим чи не абсолютної секретності обкомівських документів – навіть тих, у яких йшлося про "всебічну демократизацію" і "гласність", отримували грифи "таємно", "надтаємно" чи "для службового користування".

Ці документи дають достатньо широку картину ставлення владних структур до демократичного руху, що розгортався в Запорізькому краї, про політичну лінію обкому в умовах "перебудови". Наведемо лише декілька прикладів.

Ще у травні 1986 р. обком партії намагався у зародку придушити перші паростки демократизації, які найраніше проявилися в чутливому до змін молодіжному середовищі. Обком партії турбували критичні висловлювання окремих представників молоді про радянську виборчу систему, газети, радіо і телебачення, поширення серед молоді інформації про життя на Заході, її захоплення зарубіжною атрибутикою і символікою, речами західного виробництва, західною музичною продукцією в стилі "рок" і "панк", піснями емігрантів Северного, Токарева, Шиванського та інших, що оцінювалося як "одна из форм идеологической диверсии, направленной на отрыв советской молодежи от марксистско-ленинской идеологии...". Констатувалася також активізація в молодіжному середовищі релігійних сект тощо. Все це оцінювалося як "*политически вредные проявления*", з якими необхідно боротися [1, арк. 17-19].

9 лютого 1988 р. відділ пропаганди і агітації обкому Компартії України звернувся до бюро обкому партії з довідкою "Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних організацій", у якій йшлося про проникнення в самодіяльні клуби "различных антиобщественных элементов, стоящих на явно враждебных советскому строю позициях". Була прийнята спеціальна постанова бюро обкому "Про заходи з протидії негативним тенденціям в діяльності самодіяльних громадських організацій". Мова йшла, зокрема, про клуб любителів кіно "Восхождение", громадсько-філософський клуб "Січ", групу "Вахта мира", об'єднання "За экологическую перестройку" в Запоріжжі, групи "За установление доверия между Востоком и Западом" і "Союз содействия перестройке" в Мелітополі, інші самодіяльні організації. Для боротьби з ними відділ пропаганди і агітації пропонував залучити не лише партійний і комсомольський актив, але й правоохоронні органи. Влада панічно боялася вільного, не контрольованого партією слова. Вказувалося на необхідність контролювати копіювальну техніку в установах, на підприємствах і навчальних закладах, яку "неформали" могли використати для виготовлення листівок і "самвидавської" літератури. Обком націлював радянські органи при реєстрації самодіяльних громадських організацій і любительських об'єднань враховувати, чи відповідає їхня діяльність завданням зміцнення соціалізму [2, арк. 3-6; 20-23; 3, арк. 1, 3-6].

13 квітня 1989 р. бюро обкому КП України під керівництвом нового першого секретаря Г.П. Харченка прийняло постанову "Про додаткові заходи зі всебічного зміцнення дисципліни, порядку й організованості", яка передбачала "*Пресекать любые попытки создавать оппозиционные КПСС политические структуры*". Постанова, яка мала гриф "Надсекретно", передбачала використання у боротьбі з незгодними міліцію, прокуратуру, суд.

Ці документи свідчать, що запорізька партноменклатура була досить впертою, і навіть агресивною у своєму прагненні “не поступатися принципами”. Вона відмовлялася сприймати будь-які зміни в житті, які обмежували її всевладдя і відкривали шлях до демократизації суспільства. Своїм консерватизмом, заскорузлістю, нездатністю реагувати на запити часу запорізький партапарат виділявся на фоні аналогічних структур з інших областей України.

Особливу загрозу своєму монопольному пануванню в Україні керівництво КПРС небезпідставно вбачало у “Народному Русі України”, що активно набирив силу. Документи свідчать, що ініціативні групи зі створення Народного Руху опинилися в полі зору обкому і підпорядкованих партії відповідних силових структур вже з перших днів їх існування. В обкомі партії докладно знали склад цих груп, їхні плани, дискусії, що велися в них. З тривогою чекали там Установчого з’їзду Руху, а коли 19 вересня 1989 р. він відбувся, позачергове засідання бюро обкому партії прийняло постанову за підписом секретаря О. К. Воробйова “Про плани практичних заходів обкому КП України у зв’язку з проведенням Установчого з’їзду НРУ” [4, арк. 1-9]. Бюро постановило *“активно использовать все формы и методы политической борьбы”* з Рухом. Було затверджено план практичних заходів обкому партії у зв’язку з проведенням Установчого з’їзду Руху. Він передбачав розгортання антирухівської кампанії в обласних газетах, по телебаченню і радіо. Редакціям газет, радіо і телебачення були надіслані відповідні вказівки. Партійні і радянські органи також одержали обов’язкові директиви провести мітинги, збори і сходи громадян під гаслом: “За интернациональное братство, дружбу народов СССР, за ускорение перестройки”, а правоохоронними органам було наказано *“Активизировать работу по применению действующего законодательства к экстремистским и антисоциалистическим элементам”*. На місця була розіслана орієнтовка “О первоочередных мерах партийных комитетов в связи с учредительным съездом “Народного руху України за перебудову”, у якій партійний актив інформувався про участь запорізьких делегатів у з’їзді, про обрання на несанкціонованих зборах керівництва регіонального відділення Руху на чолі з кореспондентом газети “Запорізька правда” Ю. Василенком (голова) і пенсіонером В. Перепадаєю (заступник).

Документи свідчать, що до останніх днів існування СРСР обласна парторганізація КП України прагнула зберегти свій монопольний контроль над суспільством. При цьому документи свідчать, що її тактика еволюціонувала, хоча стратегія залишалася незмінною. Зокрема, це продемонстрував Перший республіканський з’їзд солдатських матерів України, який відбувся 8-9 вересня 1990 р. в Запоріжжі. Хоча з’їзд пройшов у великому залі обкому партії (що свідчило про намір обкому провести його під своїм повним контролем), деякі делегати виступили з відверто антикомуністичними промовами, а один з них назвав Леніна “ідолом зла”. В інформації в ЦК КП України секретар обкому О. О. Причкін визнав, що більшість делегатів погодилася з цим “шквалом оплесків”. У цей час в залі знаходилося декілька народних депутатів СРСР і УРСР – членів КПРС, у тому числі перший секретар обкому партії Г. П. Харченко. Але обкому так і не вдалося повести з’їзд по запланованому річизу, звести всі проблеми армії до несумлінного ставлення деяких офіцерів до своїх службових обов’язків. На з’їзді звучали гасла “Не бути союзному договору!”, заклики до створення національної армії і повернення синів, що служили за межами України, на батьківщину [5, арк.25-28].

Запорізька партноменклатура вперто і до кінця стояла на позиціях збереження Радянського Союзу. Певний інтерес у цьому розумінні представляє план організаційно-політичних заходів обкому партії з проведення референдуму щодо питання збереження СРСР, затверджений першим секретарем обкому В. Малевим 12 лютого 1991 р. Цей план передбачав розгортання широкої пропагандистської кампанії з метою переконати населення в економічних, політичних і соціальних перевагах для народу збереження СРСР і необхідності нового союзного договору (Док. № 21). Змушені у 1991 р. очолити святкування річниці прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України, працівники обкому прагнули надати святкуванню цієї дати *“інтернаціонально-патріотичного звучання”*. Назвавши дату ухвалення Декларації “Днем незалежності України”, вони націлювали своїх підлеглих на активну *“пропаганду ідей побудови оновленої Союзної держави”*. Суспільству пропонувався сурогат незалежності і це пояснювалося загальнонародними інтересами [6, арк. 18].

Таким чином, у фондах ДАЗО зберігаються досить важливі, інформаційно насичені документи, які відбивають точку зору владних структур на події і процеси, які відбувалися в регіоні напередодні проголошення незалежності.

Характеристика матеріалів обкому партії буде неповною, якщо обмежитися архівними фондами ДАЗО. Трапилося так, що не всі партійні документи у 1991 р. попали в архів. Ціла колекція особливо таємних документів збереглися у приватних колекціях.

Мова йде про унікальну за своїми інформаційним потенціалом підбірку документів про соціально-політичну ситуацію в області і діяльність опозиційних сил. Як особливо таємні і такі, що занадто яскраво ілюстрували методи компартійної роботи, ці документи у серпні 1991 р., після заборони діяльності КПРС, працівники партапарату спробували знищити. Але в останній момент члени комісії, що опечатували обком партії, зокрема, один з активних діячів демократичного руху Є. Костенко і депутат Запорізької обласної ради К. Лямцев, виявили в одній з кімнат, де працювала так звана “соломорізка”, мішок з паперами, підготовленими для утилізації. Цей мішок, серед інших, містив матеріали для складання так званої “політичної карти Запорізької області” – своєрідного досьє на учасників демократичного руху. Після 1991 р. жодна державна архівна установа не поцікавилася цими

матеріалами і не запропонувала прийняти їх для зберігання, хоча про їх існування було добре відомо. Ці матеріали зберігалися в особистому архіві К. Лямцева і надані автору статті для обробки і публікації.

Про ці документи вже повідомлялося в пресі. Зокрема, про них писав П. Ковальов у газеті “Запорізька Січ” від 11 вересня 1991 р. в публікації “За 99 днів до перевороту, або Для кого замовлялися наручники?”. У статті йшлося про розпорядження секретаря обкому партії В. Понеділка секретарям райкомів і парткомів великих підприємств області зібрати інформацію про новостворені громадські організації і рухи, а також про діяльність їх лідерів і активістів. Розпорядження завуальоване під укладення так званої “Політичної карти Запорізької області”. Виконавці, що працювали над реалізацією цього розпорядження, мали відповісти на “примірний перелік питань”, серед яких були також питання про керівників, лідерів партій та рухів із вказівкою місця роботи, освіти, ділових якостей; основні напрямки діяльності та їх ефективність; найближчі плани і тактичні цілі; характер і структури вертикальних зв'язків з обласними і республіканськими організаціями; практику взаємодії і нейтралізацію впливу парткомітетами їх діяльності. Матеріали статті свідчать, що виконавці в районах – секретарі місцевих партійних комітетів – діяли досить оперативно і “досьє” (визначення журналіста. – Ф.Т.) стало швидко наповнюватися. Автор статті робить висновок, що матеріали “Політичної карти Запорізької області” могли бути використані при розгортанні репресій проти прибічників демократичного вибору у випадку, коли б заколотники з ДКНС перемогли. В середовищі демократів, яким про цю акцію обкому партії стало відомо лише після провалу заколоту, це було загальне переконання. Вони були впевнені, що готувалася загальноукраїнська каральна акція, спрямована проти противників комуністичного режиму. Напевне, вона координувалася з Києва, безпосередньо з ЦК КП України. На цю думку наштовхував той факт, що подібні “Політичні карти” готувалися і в інших областях України. Зокрема, серед підготовлених для знищення і в останній момент врятованих у Запорізькому обкомі партійних документів виявилася і надрукована Київським обкомом КП України на 18 сторінках і датована 28 березня 1991 р. “Політична карта Київської області”, яка, напевне, використовувалася запорізькими партапаратниками, як зразок. З історії учасники демократичного руху знали, у який спосіб КПРС розправлялася з інакомисленням у минулому. Інформація про криваві репресії проти опонентів і противників комуністів, у тому числі друкована, в цей час була загальнодоступна. І оприлюднений після провалу заколоту факт роботи над “Політичною картою Запорізької області” підтверджував найгірші їх побоювання. Зокрема, один із зарахованих в особливо неблагоннадійні – вчитель історії Чернігівської СШ № 2 Овчаренко І. А. у розмові з автором статті висловив свою точку зору так: *“Зміст цього документу не залишає ніяких сумнівів у тому, що переворот 19 серпня є прямою справою партії, у підготовці якої брали участь усі ланки партійної бюрократії – від ЦК до райкомів. Підготовка йшла ретельна, продумувалося все до подробиць аж до першої хвили репресій, під “очисний” смерч якої повинні були потрапити усі інакомислячі. У тому числі і я був удостоєний “високої” честі. Як історик, можу з упевненістю сказати, що нам готувався кривавий банкет 1937-1938 років під звуки і спів “Інтернаціоналу”.*

Звичайно, ініціатори і виконавці ідеї “Політичної карти Запорізької області” не погоджувалися з цією точкою зору. Після заборони діяльності КПРС перелякані партапаратники переконували громадськість, що нічого вартого осуду не робили. Зокрема, старший консультант Чернігівського райкому партії В. Іващенко, який готував інформацію про громадсько-політичні організації і рухи в Чернігівському районі, в розмові з П. Ковальовим наполягав на тому, що нічого незвичайного в цій ідеї не було і *“це робилося для того, щоб знати сильні і слабкі місця політичних противників. Ця практика існує у багатьох країнах”*.. Подібним чином висловлювалися й інші колишні партпрацівники різних рівнів, у тому числі й обкомівського. З їх висловлюваннями можна було б погодитися, коли б, *“як і у багатьох країнах”*, компартія Радянського Союзу не мала ніякого особливого статусу у суспільстві і не спиралася у своїй роботі на Комітет держбезпеки з його численними штатними працівниками і позаштатними інформаторами, що діяли у всіх колективах і громадських організаціях, на міліцію, прокуратуру, радянський і господарський апарат, комсомол, профспілки і т.д. До речі, саме з допомогою усіх цих структур і готувалися секретні “досьє” на опозиціонерів. Звичайно, цей очевидний для кожного жителя Запорізької області факт ретельно маскувався. Інформації районних партапаратників в обком, як правило, не містять посилання на джерела, на підставі яких вони були складені. Цитований вище В. Іващенко у відповідь на запитання автора статті П. Ковальова назвав цими джерелами *“власні спостереження і контакти”*. Судячи зі змісту статті, така відповідь не переконала журналіста. Не могла вона переконати і читачів.

Стаття П. Ковальова мала оглядовий характер і не ставила завданням охарактеризувати всю інформацію, яка міститься у врятованих від знищення компартійних документах. Жанр газетної статті не давав такої можливості. Інша справа – тематичний збірник документів. Його рамки дозволяють показати максимум того, що намагалася приховати від нащадків тодішня компартійна номенклатура, пускаючи “під ніж” документи з приводу “Політичної карти Запорізької області”.

Колекція цих документів починається з секретного листа-директиви від 13 травня 1991 р. секретарям райкомів і міськкомів партії, підписаного секретарем Запорізького обкому В. Понеділком. У цьому листі пропонувалося в досить короткий термін – протягом двох тижнів, до 1 червня 1991 р. – подати в обком партії інформацію про наявність і діяльність нових громадсько-політичних об'єднань і практику роботи з ними парткомів. Характерно, що з метою збереження суворої конфіденційності цей

лист пропонувалося повернути в обком разом з інформацією. До листа прикладався приблизний перелік питань, відповіді на які хотіли одержати в обкомі.

Інформації секретарів міськкомів, райкомів і окремих підприємств обком партії одержав у травні-червні 1991 р. За обсягом і змістом вони різні. Так, секретарі Михайловського райкому – В. Чумак, Мелітопольського райкому – М. Гранкін, Бердянського райкому – В. Тиминюк, Приморського райкому – М. Гладков, заступник секретаря парткому заводу “Дніпроспецсталь” – В. Воробйов і секретар парткому заводу “Радіоприлад” В. Нікітін лаконічними записками повідомили обкомівське начальство, що нових громадсько-політичних об’єднань на довірених їм територіях і в колективах немає, або даних про їх наявність вони не мають. Напевне, ці парткерівники поставилися до завдання обкому формально, або виходили з якихось інших міркувань. Та більшість відповіли по суті, навівши конкретний матеріал, назви новостворених об’єднань, місця зустрічей з прихильниками, чисельність членів, керівників і активістів. При цьому, вони використовували різноманітні джерела інформації, зокрема, широко розгалужену мережу інформаторів КДБ. Правда, це вони визнавали неохоче. Лише інформація ідеологічного відділу Заводського райкому Компартії України з приводу нових політичних течій закінчувалася словами, які висвітлювали істину: *“Інформация составлена на основании материалов партийных комитетов и данных госбезопасности района”*.

Якщо порівнювати інформації з місць, то виявиться, що найбільш насичені фактами були листи з районних комітетів обласного центру, з Мелітопольського, Токмакського і Бердянського міськкомів, а також з Василівського, Пологівського, Чернігівського і деяких інших райкомів. У результаті, обком партії одержав унікальну інформацію про нові громадсько-політичні об’єднання області та їхніх лідерів. Вона міститься в 29 документах. На підставі цієї інформації обком партії приступив до підготовки “Політичної карти Запорізької області”. Робота велася ретельно, про що свідчать помітки на полях одержаних інформацій, зроблені обкомівськими працівниками. Робилися узагальнюючі підрахунки чисельності організацій і об’єднань в області, кількості їх членів, характеристики методів роботи і суспільного впливу. Закінчити цю роботу, судячи з усього, в обкомі змогли лише наприкінці липня – на початку серпня 1991 р. Але виявити кінцевий, оформлений за усіма правилами партійної бюрократії документ нам не вдалося. Лише фрагменти цього документу, написані від руки, збереглися серед врятованих від знищення обкомівських паперів. Ці фрагменти зібрані воедино і опубліковані нами із збереженням стилістики як **Додаток** до статті. Деякі прізвища написані нечітко. В цьому рукописному документі, на жаль, відсутні матеріали по Оріхівському району.

Ми не ставимо своїм завданням робити детальний аналіз змісту приречених на знищення, але врятованих партійних документів. Це завдання спеціального дослідження. Констатуємо очевидне: ці документи переконливо свідчать, що діяльність новостворених партій і “неформальних” об’єднань перебувала під пильною увагою партійного апарату. Його представники зібрали значний масив інформації про ці організації і цим – о, іронія історії! – зробили велику послугу майбутнім дослідникам. Але при цьому будемо пам’ятати, що партапарат був безкінечно далекий від альтруїстичного прагнення зберегти для нащадків істину. Ці документи передбачалося перетворити на знаряддя боротьби з незгодними. Сьогодні, в новій суспільно-політичній ситуації, вони є надійним фундаментом для наукових узагальнень.

ДОДАТОК

*Кінець липня – початок
серпня 1991 р.*

Тасмю

ПОЛІТИЧНА КАРТА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

На території області, виходячи з інформації, представленої міськкомами і райкомами КП України, організаційно оформлені і діють слідуєчі організації новостворених партій і суспільно-політичних рухів:

– крайова, 4 міських організацій (в Запоріжжі, Бердянську – 30-40 чоловік, Мелітополі – 60 чоловік, Енергодарі) 9 первинних осередків Руху (в «Укр. НДІ Спецсталь», Орджонікідзевський район – 10-15 чоловік, на ЗМКБ «Прогрес», Шевченківський район – 25 чол., у Всесоюзному інституті трансформаторобудування – 43 чол. разом з «Просвітою», ВО «Перетворювач» – 12 чоловік, Завод високовольтної апаратури – до 20 чол. – Ленінський район, в місті Василівці – 20 чоловік і с. Михайлівка Вільнянського району – 6 чоловік, смт. Веселе – 20 чоловік і Новомиколаївка – до 50 чоловік).

В їх складі орієнтовно налічується більше 400 чоловік. Лідери – Калайда Г. І., зав. лабораторією ВІТу – голова крайової організації Руху, Лямцев К. К., мол. науковий співробітник «Укр. НДІ спецсталі», Козіброда Б. Я., ст. майстер дільниці теплопроводів ВО «Запоріжтрансформатор», Ніщинський А. С., голова енергодарського кооперативу «СКІФ» – його заступники.

– обласна, Бердянська міська організації – 3-5 чоловік, 3 осередки Української республіканської партії (м. Оріхів – 15 чоловік, смт. Приазовське та с. Володимирівка Приазовського району – по 3 чоловіки, завод будівельно-споряджувальних машин м. Дніпрорудне Василівського району – 9 чоловік, група з 4 чоловік в смт. Веселе та де-факто існуючий осередок з 1 члена та 2 кандидатів в м. Мелітополі.

Загальна чисельність – понад 50 чоловік; голова обласної організації – Попов А. М., експериментальний завод «Дніпрогерметавтоматика».

– обласна, Бердянська міська – 15 чоловік, одна первинна організація, «Запоріжатоменерго», м. Енергодар – 12 чоловік, та три групи Партії демократичного відродження України (К.-Дніпровська – 10 чоловік, с. Велика Знамянка К.-Дніпровського району – 10 чоловік, с. Чубарівка Пологівського району – 3-7 чоловік). Чисельність – 137 чоловік. Співголови – Гальперін Б. Й., кандидат філософських наук, та Перепада В. І., член спілки журналістів, співробітник газети «Запорізька Січ».

– обласна, Запорізька міська (30 чоловік). та первинна організації (сmt. Веселе – 16 чоловік) Демократичної партії України. Орієнтовна чисельність – 50 осіб. Голова – Слободян М. П., вчитель праці Балабинської СШ, замісник – Паскал П. М., інспектор Василівської податкової інспекції;

– обласне відділення Об'єднаної соціал-демократичної партії України нараховує приблизно 20 чоловік. Лідери – Секіринський Д. О., в. о. директора СШ № 23 м. Запоріжжя, та його заступник Чернишов А. І. – начальник планово-економічного відділу «Дніпрогесу». На конференції ПДВУ 26 травня ц. р. ці дві обласні організації зробили крок до об'єднання – ОСДПУ ввійшла до Партії демократичного відродження України на правах фракції;

– обласна, міські та районні організації Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Голова обласної організації – Мірошниченко Т. К., актриса театру ім. М. Щорса. Обласна організація на практиці не виконує роль координатора і методичного центру міських та районних організацій.

Програмні документи, матеріали з'їздів та конференцій вищезгаданих партій, а також матеріали про діяльність їх обласних підрозділів систематично направляються на міськкоми, райкоми Компартії України і парткоми з правами райкому.

У зв'язку з цим слушно ще раз підкреслити, що, незважаючи на існуючі розбіжності в програмах та позиції, основними напрямками діяльності всіх названих партій є боротьба проти КПРС, Союзного договору та за проведення своїх депутатів до Рад. Виходячи з цього будується їх політична та організаційна робота. Це дає їм змогу вести її спільно, об'єднуватися між собою. У зв'язку з цим навесні цього року більшість вказаних партій ввійшла в блок «Демократичне Запоріжжя».

м. Запоріжжя

Діють міські організації Руху (голова – Лямцев К. К., молодший науковий співробітник Укр. НДІ спецсталі), Демократичної партії України (до 30 чоловік), голова Сидоренко М. П., працівник «Запоріжшляхбуду». Їх діяльність в основному невід'ємна від діяльності обласних структур цих партій.

Запорізьке міське товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, створене в 1988 році, зареєстроване міськвиконкомом (приблизна чисельність – 300 чоловік). Голова товариства Симоненко Д. І. – пенсіонер, безпартійний. Активно співпрацює з Рухом. Багато рухівців – члени товариства і навпаки. В зв'язку з цим на останніх виборах до місцевих Рад від товариства, як зареєстрованої організації, кандидатами в депутати було висунуто 40 прихильників Руху (половина з них обрана).

На останніх засіданнях товариства постійно підкреслюються його нові цілі:

а) всіляка підтримка «свого» кандидата на пост Президента (Лук'яненко Л.);

б) активна участь і використання в своїх цілях культурологічних акцій літа 1991 року на Запоріжжі;

в) посилення пропагування української мови в трудових колективах.

Жовтневий район

В Запорізькому університеті створена організація «Студентське братство». Лідер – Свіріна Ю. (закінчила факультет романо-германської філології в 1991 році) та Москаленко В., студент 2 курсу філологічного факультету, українське відділення. До Координаційної ради входить 10 чоловік.

Основні пункти програми: автономія вузу, державна незалежність України, поглиблення демократизації, покращення соціально-побутових умов студентів, реформа вищої школи, захист прав інтересів студентів.

На даний момент організація широкої підтримки серед студентів не знаходить.

В університеті діє також Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка. Голова – Шевченко Т. Г., завідувач кафедри української мови філологічного факультету. В ньому налічується 400 студентів і 32 викладача.

Заводський район

На даний момент на території району немає первинних організацій (груп) партій та суспільно-політичних рухів, опозиційних КПРС. Разом з тим, на підприємствах працюють члени міських (обласних) структур Руху, УРП та ПДВУ.

Так на заводі «Дніпроспецсталь» в цеху порошкової металургії була спроба створити осередок Руху (Санько, Міхеєв). В НПО «Дніпрогортитавтоматика» була подібна спроба по створенню первинної організації УРП (Попов О). Але ці спроби не увінчалися успіхом у зв'язку з позицією трудових колективів та політичною роботою партійних комітетів.

На Запорізькому титано-магнієвому комбінаті в цеху № 14 працює один з засновників ПДВУ – Варварін М. О., начальник дільниці, колишній член КПРС (до 1990 року). Але на комбінаті він активність не проявляє, спроб створити первинну організацію ПДВУ не було. Двічі звертався до партійного комітету з проханням публікації в багатотиражній газеті кореспонденції про свою партію (одна була опублікована, друга відхилена у зв'язку з антипартійною направленістю).

Ленінський район

На підприємствах та організаціях створено декілька осередків Руху. Це зокрема Всесоюзний інститут трансформаторобудування (голова осередку Калайда Г. І., нараховує разом з членами товариства «Просвіта» 43 члена), та завод високовольтної апаратури (20 чоловік).

Крім цього, в районі працюють такі активісти партій та рухів, як Капустян В. П., вантажник ВО «Перетворювач», член координаційної ради крайової організації Руху, Чернишов О. І., начальник планово-економічного відділу «Дніпрогесу», замісник голови Об'єднаної соціал-демократичної партії України, та Дундич Д. А., оператор верстатів з ЧПУ заводу «Супутник», керівник дискусійного політклубу «Січ» (зараз практично бездіє).

Комунарський район

В районі на кінець першого півріччя 1991 року первинних організацій нових партій та суспільно-політичних рухів не зареєстровано. Разом з тим, на підприємствах та в установах працюють окремі активісти Руху та опозиційних до КПРС партій.

Так, в Запорізькому науково-дослідному інституті радіозв'язку інженером працює Макаров В., котрий, відійшовши від активної роботи в Русі, став членом УРП. Радикально настроєний. Активною пропагандою не займається, але поглядів своїх не ховає. Є припущення, що він веде індивідуальну роботу. В колективі особливої підтримки не має.

В інституті також працюють інженери Бойко В. А. та Кравченко Л. І., прихильники Руху. Остання виявляє високу активність в його діяльності, була делегатом двох з'їздів Руху. Між собою вони постійно спілкуються, з Макаровим В. відносин не підтримують. Активною пропагандою не займаються, в колективі їх погляди підтримкою не користуються.

В 1989 р. був створений осередок Руху в складі трьох чоловік в управлінні головного конструктора автозаводу «Комунар». Однак в 1990–1991 роках ніяких практичних дій з боку осередку не спостерігалось, в зв'язку з чим його діяльність припинена.

На малому підприємстві, створеному при заводі, працює лідер організації «Зелений Світ» Костенко Є. Маючи змогу, в зв'язку з виробничою діяльністю, бувати на заводі, він проводить агітаційну роботу, характер якої складає критика КПРС, Союзного договору і таке інше.

На території заводу постійно (особливо в період політичних кампаній) має місце розповсюдження рухівських листівок. Канали надходження їх на завод різні, але жоден з них не зв'язаний з діяльністю на заводі структур політичних партій або рухів.

Орджонікідзевський район

В Українському науково-дослідному інституті спецсталі діє осередок Руху, в який входить орієнтовно 10-15 чоловік. Очолює його Бокій О. Ф., старший науковий співробітник інституту. Осередок має стенд, на якому раніше постійно розклеювалися листівки, періодичні видання антикомуністичної спрямованості. Зараз активність осередку знизилася, стенд часто пустує.

На Електроапаратному заводі працюють два активісти Руху: Завада Г. І., інженер-технолог, та Свобода В. О., інженер. Вони періодично розповсюджують листівки, молнії, компрометуючі матеріали на КПРС.

В тресті «Запоріжжяжитлоцивільбуд» працює активіст Руху Кучеренко В. В., діяльність якого має аналогічний попередньому характер.

Шевченківський район

На підприємстві ЗМКБ «Прогрес» з березня 1990 року діє осередок Руху. Очолює його Дворніков, інженер-конструктор, депутат міської Ради. На даний момент чисельність первинної організації складає 25 чоловік. За час існування організація зменшилася на 2 члени. За час існування осередку проведено два засідання. Перше – організаційне. На першому голова осередку говорив проінформовав про роботу 2-го з'їзду Руху, делегатом якого він був, зробив аналіз помилок в зв'язку з виборами до місцевих Рад, дав вказівки про те, як вести агітаційну роботу в період підготовки до референдуму.

Основна діяльність осередку в цьому році була пов'язана з референдумом. Активно розповсюджувалися листівки на підприємстві, в округах, що закріплені за трудовими колективами.

Головою осередку були організовані дві зустрічі:

– 31 травня з народним депутатом Ємцем О. М.

– 28 червня з кандидатом філософських наук Львівського торговельно-економічного інституту Губер С. М. та викладачем цього ж інституту Постуненко Р. Я.

Один з членів осередку приймав участь в конференції страйкомів у Павлограді (травень, 1991 р.).

У виробничому об'єднанні «Моторобудівник» діє організація «Козацьке братство», яка за даними партійного комітету нараховує 500 чоловік. Її головою є Бугрим А. І., заступник начальника відділу науково-технічної інформації.

Основний напрямок діяльності організації – відродження культурних та історичних традицій Запорізького козацтва. При цьому її керівництво прагне займати центристську позицію, співпрацюючи з усіма політичними партіями та суспільно-політичними рухами. Відношення до КПРС лояльне. По багатьом питанням точки зору парткому і «Братства» співпадають. Однак ефективність заходів, що проводяться організацією низька, так як воно знаходиться в стадії становлення і більша частина його членів не проявляє особливої активності.

м. Бердянськ

1. Міська організація Партії національного відродження України нараховує біля 15 чоловік. Тенденції росту не має. У травні поточного року головою організації обраний Лебідь Микола Якович, головний інженер проектів майстерні проектного інституту «Укржилремпроект». Бувший член КПРС, людина екстремістського складу, авторитетом інтелігенції не користується.

Члени партії провели в березні прес-конференцію для журналістів, прийняли участь в агітаційній роботі в період підготовки до референдуму. В основному члени партії працюють через міський клуб виборців. Іноді виступають по міському радіо.

2. Міська організація Української республіканської партії нараховує 3-5 чоловік. Голова – Соколов Петро Олександрович (колишній кореспондент газети «Комсомолец Запоріжжя»). Зараз зайнятий справами партії (підготовка і розклеювання листівок в ході референдуму, торгівля символікою та періодикою, співпраця з газетою «За вільну Україну»). Негативно ставиться до Радянської влади, міському партії. Захищає «честь» своєї партії через подачу заяв до прокуратури, нарсуду на авторів матеріалів про УРП в міськрайонній газеті.

3. Народний Рух ім. Трохима Зіньківського, діє в місті з червня 1990 року. Чисельність до 30-40 чоловік (в основному молодь). Тенденції росту немає. Активність в період політичних кампаній: вибори, святкування 500-річчя козацтва. В травні поточного року голова міської організації вийшов з Руху і на сьогодні організація не має свого керівника.

4. Товариство української мови. Голова – Токмань Анна Леонідівна, вчитель СШ № 16, стоїть на позиціях Руху, однак активно його не підтримує. Нараховує близько 150 чоловік. Керівництво більше тяготе до політичної діяльності, а не до відродження культури. Приймає участь у багатьох політичних акціях. Лояльно ставиться до міському партії, від співробітництва не відмовляється. Серед членів ТУМ в основному вчителі української мови та літератури, студенти та викладачі педінституту. Найближчі плани: святкування 130-річчя Т. Зіньківського, формування класів з українською мовою навчання в школах.

5. Комітет солдатських матерів, діє з серпня 1990 року, голова Буканова Любов Іванівна, слюсар, освіта середня. Комітет зареєстрований міськвиконкомом у березні ц. р. Форми роботи: поїздки по військових частинах, збір підписів по службі призивників на території України, захист окремих військовослужбовців. Намітилася тенденція відходу від Руху при проведенні міроприємств та акцій. В активі комітету 25-30 чоловік.

м. Мелітополь

1. Мелітопольська міська організація Народного руху України (Рух) складається з двох організаційно самостійних об'єднань: власне рухівської організації, створеної на базі Союзу сприяння перебудові (лідер В. С. Корзін) і членів Товариства української мови та культури «Просвіта» (керівник В. В. Гудзь), що вступили до Руху.

А. Союз сприяння перебудові – мелітопольська організація Руху, створена на базі Союзу сприяння перебудові, самодіяльної суспільно-політичної організації, створеної ще до 1989 р. з ініціативи групи інженерно-технічних працівників заводу ім. 30-річчя ВЛКСМ. З виникненням Руху (вересень 1989 р.) Союз сприяння перебудові влився в його склад, створивши первинну організацію (паралельно виник осередок Руху в Товаристві української мови).

Сьогодні в цій організації нараховується 60 чоловік (в основному жителі міста, але є декілька чоловік з сіл Мелітопольського району). За соціальним складом: інженерно-технічні працівники середньої ланки, декілька робітників, пенсіонери, інваліди, студенти, службовці. Голова організації – Корзін В. С., заступник начальника інструментального відділу заводу ім. 30-річчя ВЛКСМ.

Діяльність організації має чітко виражену антикомуністичну спрямованість. Характер її діяльності детермінується перебігом політичних подій в країні та республіці. Основні форми роботи: мітинги, пікети, демонстрації, збір підписів, розповсюдження листівок. Три члени Союзу – Корзін В. С., Замула Г. І. та Кондратенко К. – були вибрані делегатами II Всеукраїнських зборів Руху.

Завдяки активній роботі міському партії та стомленості населення політичною тріскотнею авторитет ССП-Руху у жителів міста не зростає. Приливу нових членів до Союзу не спостерігається (листопад 1987 р. – 30 чол., лютий 1989 р. – 70 чол., травень 1989 р. – 60 чол.).

2. Товариство української мови та культури ім. Т. Шевченка – міськрайонна організація, створена в жовтні 1988 року з представників інтелігенції міста і району при підтримці міському Компартії України. В 1989-90 роках товариство вело активну роботу серед населення міста, в школах, на підприємствах, пропагуючи українську культуру, контролюючи хід виконання Закону «Про мови в Українській РСР», займаючись екологічним вихованням. Періодично випускався бюлетень «В сім'ї вольній, новій» (вийшло 5 випусків по 200-300 екземплярів кожний).

На початку 1990 року всередині Товариства організувався осередок Руху на чолі з головою Гудзем В. В., кандидатом історичних наук, викладачем Мелітопольського педінституту. Це зумовило розкол організації, який відбувся в лютому 1991 р. Зараз в місті діє дві незалежних одна від одної організації: «Просвіта» та «В сім'ї вольній, новій».

Б. Товариство «Просвіта» нараховує близько 30 членів – жителів міста та с. Костянтинівка Мелітопольського району. Свої засідання члени Товариства проводять спільно з організацією Руху в м. Мелітополі, пропагують дії Народної Ради, розповсюджують газети («За вільну Україну», «Галичина»), агітаційні матеріали в підтримку С. Хмари.

В останній час збирається група вихідців з Західних областей України, чисельністю 15-20 чоловік, об'єднаних національною ідеєю. Під час референдуму вони агітували проти Союзного договору, організують пікети під жовто-блакитними прапорами, розповсюджують листівки, категорично відмовляються від співпраці з КППС. Підтримують зв'язок з Київським Рухом, Член товариства Жуковский Я. входить в Республіканську Раду Руху.

3. «Крим» – суспільно-політична організація поміркованого крила Кримського національного руху, організаційно оформилась в місті в лютому 1989 року. В його складі нараховується до 90 чоловік. Це

проживаючі на території міста і району представники кримських татар із середовища інтелігенції, в основному молодого віку.

Очолює товариство Карнєв Л., рентгенолог міськлікарні № 1. Його батько Карнєв Р. (помер 1990 р.) багато років приймав участь у правозахисному русі за реабілітацію кримсько-татарського народу і повернення його на історичну батьківщину. Він став одним із засновників їх Всесоюдної організації.

Основними цілями міськрайонної організації вважається: проведення культурологічної роботи серед кримських татар, надання допомоги при переселенні кримських татар у Крим, співпраця у вирішенні цих питань з державними органами влади.

В останній час (після вирішення питання про реабілітацію кримських татар і поетапного їх повернення до Криму) діяльність товариства в місті помітно зростається. Основна увага приділяється подіям у Криму, куди часто їздять представники товариства. («Головні питання вирішуються там», – так вони говорять.)

м. Токмак

У місті Токмаку були неодноразові спроби створити осередок Руху. Однак, ініціативна група на чолі з О. Ф. Замлінським, отримавши повну поразку в період виборів до місцевих Рад народних депутатів, розпалась. Її керівник змінив місце проживання, виїхавши за межі області.

На заводі ім. С. М. Кірова в цеху № 52 у квітні-травні ц. р. створена ініціативна група по організації «Партії людського розуму». Очолює її О. Б. Останін, оператор верстатів з ЧПУ. Члени групи з метою привернути увагу до себе і подальшої реєстрації, розповсюджують в трудових колективах програму і статут партії.

Виходячи з програми партії, основна її мета методом акціонування вийти на формування класу підприємців (як у промисловості, так і у сільському господарстві), які тільки і можуть забезпечити процвітання нашого суспільства. Тому, незважаючи на популістську критику уряду в зв'язку з підвищенням цін, у працівників заводу і жителів міста підтримки ця група не знаходить.

м. Енергодар

1. Міська організація Руху – голова Вохмяков К. К., голова кооперативу «Агро». Організація створена на початку 1990 року, приблизна чисельність 40-60 чоловік. Основні акції пов'язані з виборами до місцевих Рад та референдумом. В ході виборів та подальшої діяльності Руху вдалося створити у міськраді так званий «Демократичний блок», в який входить 22 депутата.

2. Восени 1990 року в результаті розпаду первинної організації КПРС на підприємстві «Запоріжатоенерго» Запорізької АЕС створено осередок Партії демократичного відродження України. Очолив його М. Колесник. В своїй діяльності члени осередку активно співпрацюють з Рухом і «Демократичним блоком» в міськраді.

Якимівський район і Бердянський район

За інформацією, поданою райкомами партії, на території районів відсутні первинні осередки або групи представників опозиційних КПРС партій і рухів.

Василівський район

Нові політичні опозиційні КПРС угруповання почали формуватися в районі на початку 1990 року, що зв'язано з активізацією діяльності крайової організації Руху в м. Запоріжжі. Саме нею й був спланований і проведений в лютому 1990 року мітинг в м. Василівці, який зібрав 3 тисячі жителів міста та найближчих населених пунктів. У тому ж місяці з ініціативи міськвиконкому був проведений другий мітинг. На них переважали антипартійні настрої, спроби очорнити партійне і радянське керівництво.

1. Пізніше в 1990 році створено міський осередок Руху. За цей короткий період змінилося вже двоє голів осередку. При цьому останній, являючись членом КПРС, порвав з Рухом в зв'язку з розбіжністю в ідейній позиції та характером діяльності організації. Особисто це зумовлює ту ситуацію, що вагомим самостійних акцій Василівському осередку Руху провести не вдалося.

Ідейну поразку Рух отримав на зустрічі з народним депутатом УРСР тов. Причкіним О. О. в жовтні 1990 року. Ця зустріч транслювалася на весь район по місцевому радіомовленню.

2. Первинна організація Української республіканської партії створена в лютому 1991 році на Заводі будівельно-споряджувальних машин в місті Дніпрорудному. Її чисельність 9 чоловік, 5 з них – колишні активісти організації «Зелений Світ». В організацію входять робітники. Переважна більшість з них люди старшого віку. Виявляють високу активність, вели широку пропаганду в ході референдуму, включаючи й квартирний обхід.

За останні півтора року чисельність первинних осередків Руху та УРП не збільшилася. Підтримуються постійні стосунки з обласними та республіканськими організаціями.

Веселівський район

1. Первинна організація Демократичної партії України. Голова Хіврик Л. Ф., слюсар заводу «Продмаш». Входить 16 чоловік, та група з 4 чоловік, які вважають себе членами УРП. Активно проявили себе у період передвиборчої кампанії. Вели усну агітацію, розповсюджували листівки, газети, організували мітинг, який зібрав до 50 чоловік. В нинішній час продають газети в центрі Веселого. Членом осередку являється Паскал П. М. – замісник начальника Веселівської державної податкової інспекції, замісник голови обласної організації ДПУ.

2. У березні поточного року на зборах членів первинного осередку ДПУ та групи УРП було прийняте рішення про створення осередку Руху, який у цьому ж місяці зареєстрований Запорізькою

крайовою радою Руху. Головою осередку обрано Головенько М. Г. працівника колгоспу ім. Фрунзе. Чисельність організації – 20 чоловік. Від організації були висунуті 12 представників за наглядом за ходом референдуму на 4 дільницях в смт. Веселе.

Вільнянський район

1. В березні 1990 року в с. Михайлівка створено первинний осередок Руху на чолі з вибувшим членом КПРС, колишнім головним інженером радгоспу «Чапаєвський» Трагуком В. В. Первинна організація має усталений склад і нараховує 6 членів. Члени організації активно проявили себе в період виборів до місцевих Рад; пропагували програму Руху, закликали населення голосувати проти комуністів.

Голова осередку організував в Вільнянську альтернативний клуб виборців. Очоливши клуб Вакуленко Л. П. була висунута кандидатом в депутати обласної і міської Рад, але в жодну не була обрана.

В поточному році напередодні референдуму активно розповсюджувалися листівки Руху та УРП. Однак цією справою займалися заїжджі емісари з Західної України. Місцеві ж їх прихильники в цей час активності не проявляли.

Гуляйпільський район

В районі не створено первинних структур нових суспільно-політичних рухів та партій. Але в місті Гуляйполі діє первинна організація Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Організація зареєстрована в м. Києві в центральних органах Товариства. Її чисельність нестабільна – від 20 до 30 чоловік. Очолює організацію член Спілки письменників УРСР, член КПРС Лютий Г. І., який виступає за форсування процесу українізації в м. Гуляйполі (так одна з його основних вимог – переведення проти волі батьків єдиної в районі школи з російською мовою навчання, СШ № 1, на українську).

Частина ж членів первинної організації на чолі з її відповідальним секретарем Коростильовим В. Г., керівником школи мистецтв, – виступають з екстремістських позицій, конфронтують з радянськими органами та райкомом Компартії України. Так, нехтуючи рішенням органів влади, в 1990 році вони на місцевому кладовищі установили хрести жертвам «голодомору» на Україні, а в ході референдуму поточного року вели активну агітацію проти укладення нового Союзного договору.

Запорізький район

На території району на час складання політичної карти області не було організаційно-оформлених первинних осередків опозиційних КПРС партій та суспільно-політичних рухів. Зі складу громадян, працюючих і проживаючих в районі, є окремі люди, що входять до складу або співчують тим чи іншим політичним силам.

Так, наприклад, у Балабинській середній школі працює вчитель праці Слободян М. П., котрий являється головою Запорізької обласної ради Демократичної партії України, членом національної ради ДемПУ. Однак в педагогічному колективі він не користується скільки-небудь значним авторитетом і підтримки не має. На території селища та в школі активності по пропагуванню ідей ДемПУ не виявляє.

Кам'янсько-Дніпровський район

В районі не зареєстровано первинних осередків нових партій та суспільно-політичних рухів. Діючі в районі групи послідовників ПДВУ являються членами первинної організації, створеної в м. Енергодарі. Вони знаходяться в м. Кам'янці-Дніпровській і с. Велика Знам'янка. Кожна з них нараховує приблизно по 40 членів.

Лідерами ПДВУ в місті Кам'янці-Дніпровській являються:

Бліндар А. С. – лікар-травматолог ЦРЛ;

Новіков Ю.Ф. – лікар-анестезіолог ЦРЛ;

Голуб В.П. – вчитель фізвиховання К.-Дніпровської СШ № 3.

Два останніх до недавнього часу були членами КПРС.

Роботу в с. Велика Знам'янка очолює Коба В. А., яка працювала раніше вчителем російської мови та літератури, а зараз знаходиться на пенсії за вислугою років. Енергійна, високоосвічена, гарний оратор. Може захопити слухачів. Працюючи в школі, прагнула до лідерства в колективі, але так як їй не вдалося просунутися по службі, вважає себе «жертвою адміністрації» школи, комуністів.

Діяльність груп ПДВУ в районі носить епізодичний характер. Їх активність зростає в період загальносоюзних політичних кампаній. Так в період референдуму по Союзному договору вони розповсюджували листівки, об'їжджали на машинах віддалені вулиці, вели бесіди з проживаючими там людьми. Однак ця робота мала негативні наслідки – діяльність членів ПДВУ та їх лідерів мала протилежний ефект, визивала осуд і обурення населення.

Поза політичних кампаній діяльність членів ПДВУ носить інформаційний характер і зводиться до розповсюдження матеріалів і друкованих матеріалів, які приходять з Західної України.

Основна частина населення району негативно відноситься до практичної діяльності та програмних цілей ПДВУ. Соціальною базою ПДВУ в районі є частина інтелігенції. За останні два роки розширення членства ПДВУ було незначним і проходило в основному за рахунок жителів села Велика Знам'янка.

Куйбишевський, Мелітопольський і Михайлівський райони

За даними райкомів партії в зазначених районах не створені первинні осередки (групи) опозиційних КПРС партій і суспільно-політичних рухів.

Новомиколаївський район

З 1989 року діє осередок Руху, основний кістяк якого зосереджений в районній інспекції Держстраху. Прихильники ідей Руху є в середовищі вчителів, особливо шкіл райцентру. В організацію

входить приблизно 50 чоловік. Головою осередку обраний Волкобой В. С., за фахом вчитель історії, який працює зараз агентом Держстраху. Відзначається завзятим антикомунізмом. В молоді роки була спроба виїхати за межі СРСР.

Голова та активісти осередку особливими діловими якостями та ерудицією не володіють, авторитетом серед населення не користуються. Вся діяльність зводиться в основному до розповсюдження листівок, іншої друкованої продукції, проведення бесід з людьми, в яких члени осередку виступають з наклепами на соціалістичний лад, спотворюють історичну правду.

Всі ж великомасштабні акції в районі проводяться під керівництвом обласної організації Руху, яка допомагає в підготовці, присилає для участі своїх представників. Так, у жовтні 1990 року на районному стадіоні Рухом готувався мітинг, на який приїздило біля 10 чоловік з обласної організації. Але він фактично був зірваний.

В період виборів до місцевих Рад та референдуму членами осередку проводилась та ж тактика, що і в інших містах та районах області.

Пологівський район

В даний момент в районі не існують первинні організації опозиційних КПРС партій та суспільно-політичних рухів. Найбільш вірогідним може бути створення первинного осередку на базі формуючої групи Партії демократичного відродження України (на території Чубарівської сільської Ради в колгоспі «Зоря комунізму»). Приблизна чисельність групи складає від 3 до 7 чоловік.

Лідером являється головний економіст колгоспу Криль В. Л. Утворення групи проходило не за політичних мотивів, а вірогідніш за все у зв'язку з незгодою по ряду питань з головою колгоспу, незадоволеності своїм службовим становищем.

Так, в період звітно-виборних зборів та профспілкової конференції членів колгоспу учасники групи виставляли свої кандидатури на ключові посади даного господарства. Але трудівники колгоспу не вказали їм довіри.

Представники групи мають вертикальні зв'язки з вищестоящими організаціями. Це підтверджується участю окремих її представників в мітингу в м. Запоріжжі, роботі II з'їзду ПДВУ в м. Києві, приїзд в господарство (липень 1991 р.) співголови партії В. Ф. Філенко.

Основна частина трудівників колгоспу негативно відносяться до членів групи ПДВУ, виступає з вимогою про виключення їх з членів колгоспу.

Приазовський район

На території району створено два осередки Української республіканської партії: в смт. Приазовське та с. Володимирівка (по 3 чоловіка в кожному).

Керують осередками: в с. Володимирівка – Мелехін С. В., методист районного центру клубної роботи; в смт. Приазовське – Опитов П. А., інженер районного Будинку культури.

Із-за малої чисельності та відсутності підтримки серед населення району, масових міроприємств з боку осередків УРП не проводиться. Але спостерігалась активізація їх роботи в період виборів та референдуму. Розповсюджувались листівки, була здійснена спроба провести мітинг у лютому 1991 року. Але мітинг не відбувся у зв'язку з відсутністю людей.

Осередки УРП отримують дієву матеріальну та моральну підтримку з боку вищих організацій УРП, а також Західних областей України.

Приморський район

В районі відсутні первинні організації або групи опозиційних КПРС партій та суспільно-політичних рухів.

Чернігівський район

На території Чернігівського району на кінець липня 1991 року немає чітко оформлених первинних організацій опозиційних КПРС партій і рухів. Лідерами прибічників та співчуваючих програмним цілям і політиці Руху та УРП в районі являються:

– Коваленко В. М., майстер вантажного цеху Стульцевського спецкар'єру (до квітня 1991 р. працював інженером в Чернігівським районо), заочно навчається в Запорізькому університеті (українська мова та література). Організаторських здібностей не має. Чітко тримається інструкцій, від контактів в місцях проведення масових міроприємств ухиляється. В своїй діяльності орієнтується на активістів Руху в м. Токмаку.

– Корзун В. Г., інвалід II групи, живе в с. Могиляки. Психічно неврівноважений, активний, прагне вибитись в лідери, але авторитету не має. В своїй діяльності користується особистою підтримкою голови обласної організації УРП Попова А. М.

Активність проявляють в основному в період референдуму та виборів, розповсюджуючи листівки, виступаючи на мітингах. Спроба заявити про себе з трибуни районної Ради народних депутатів із-за міжусобиці закінчилася провалом. Зараз практично не працюють.

В районі є ряд громадян, що підтримують резолюції Демократичного конгресу. Серед них виділяється Овчаренко І. А., вчитель історії Чернігівської СШ № 2 (вийшов з КПРС). Вміє виступати, добре володіє аудиторією. В свій час (до 1984 р.) працював другим секретарем райкому партії. Має великий вплив на учнів. В період виборів організував випуск плакатів і рукописних листівок проти партії, апарату партійних органів – використовував для цього дітей.

Овчаренко І. А. може стати ініціатором утворення первинних структур партії соціал-демократичної орієнтації. Соціальною базою для неї можуть бути люди, що добре знають партійну та радянську роботу, в основному ті, що вийшли з КПРС, а також частина молоді.

Джерела та література

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р.102. – Оп. 38. – Спр. 426.
2. ДАЗО. – Ф.102. – Оп. 38. – Спр. 122.
3. ДАЗО. – Ф.102. – Оп. 38. – Спр. 229.
4. ДАЗО. – Ф.122. – Оп. 38 – Спр. 280.
5. ДАЗО. – Ф.102. – Оп. 38. – Спр. 328.
6. ДАЗО. – Ф.102. – Оп. 38. – Спр. 416.

Summary

The publication introduces into scientific appeal the part from unique after it informative potential selection of documents about socio-political situation in Zaporizhzhya region and activity of opposition forces on the eve of the receipt of independence by Ukraine in 1991. As especially secret and such, that too brightly illustrated the methods of communist party work, these documents after prohibition of activity of KPRS were made an attempt to be destroyed by the workers of party organization in August in 1991. But they succeeded to be saved, and today they are saved in private collection.

О. В. Кульчицька

ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В наукових колах тема функціонування громадських і політичних організацій була і є актуальною, але її регіональним аспектам не завжди приділялося достатньо уваги. Тому автор статті намагається проаналізувати стан вивчення громадських та політичних організацій Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. сучасними дослідниками.

Процес обговорення діяльності громадських і політичних організацій розпочався з 1991 р., що було пов'язано з демократизацією суспільно-політичного життя. Приводом до такої ситуації стало зростання інтересу до історичних подій кінця ХІХ – початку ХХ ст. взагалі та до історії окремих об'єднань, зокрема. На наш погляд дослідження цього періоду можна розподілити на три групи: 1) роботи, що вийшли в першій половині 1990-х років ХХ ст.; 2) праці другої половини 1990-х рр. – 2000 р.; 3) наукова література початку ХХІ ст.

Перший етап – 1991-1995 рр. – був позначений розширенням тематики наукових досліджень з історії громадських і політичних організацій. Його особливістю стало більш детальне вивчення різноманітних об'єднань на загальнодержавному та регіональному рівні.

Такі фахівці, як Т.Єременко, Б.Чирко, О.Калакура [1], В.Павленко [2] у своїх публікаціях розглянули питання, пов'язані з долями етнічних груп південного регіону. В роботах указаних науковців простежується думка, що царат всіляко гальмував культурний розвиток народів імперії й запроваджував жорстоку культурно-національну політику щодо таких “неблагонадійних підданих”. На жаль, автори даних праць залишили поза увагою питання причетності національних меншин до громадсько-політичного життя Півдня України.

Об'єктом дослідження на даному етапі стали й організації культурно-освітнього спрямування. Певне місце таким утворенням відведено в “Нарисах історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)”, що вийшли в Києві у 3-х книгах. Зокрема, автори першої книги інформативно торкаються діяльності комітетів народних читань і “Просвіти”. Їх більше цікавлять не самі товариства, а роль, яку виконувала в них інтелігенція. Проте слушною виглядає думка істориків стосовно народних читань, що були однією з найпоширеніших на той час форм культурно-освітньої діяльності інтелігенції [3, с.51].

Відзначимо, що серед організацій даного напрямку найбільш дослідженими є “Просвіти”. В загальноісторичному контексті їх розглядали Г.Касьянов [4], О.Ф.Коновець [5], Л.Євселевський та С.Фарина [6]. Автори розповіли про успіхи та недоліки цих товариств, підвели читачів до висновку, що часті невдачі загартували національно свідому й активну частину просвітян і відлякували слабодухих. Більш детально південні “Просвіти” стали вивчати місцеві фахівці. Так, О.Болдирев [7] показав шлях розвитку Одеської “Просвіти” від її зародження до занепаду, Н.Д.Колосовська [8] звернулася до різних напрямків подібного об'єднання в Миколаєві.

Дослідники першої половини 90-х років, позбавившись заідеологізованості та встановлених штампів, з нових позицій підійшли до вивчення історії політичних партій та їх осередків, які пустили своє коріння в ґрунт південного регіону. Історики стали детальніше вивчати окремі політичні партії та їх місцеві відділи: анархістам свої роботи присвятили Л.Петришина, А.Юрій [9], ліворадикальним партіям в Україні – Ю.А.Левенець [10]. У публікаціях П.М.Шморгуна стисло визначалася типологія українських партій та їх осередків, зверталася увага на соціальний склад, чисельність цих політичних об'єднань, виокремлювалася думка про слабкість їх позицій на Півдні України [11-12].